

A világnézeteti nevelés szaktantárgyi vonatkozásai

A pedagógusok sokoldalú nevelőmunkájának egyik legnehezebben megvalósítható területe a világnézeteti nevelés. A világnézettel a személyiség minden aspektusa kapcsolatban van, ezért fontos a társadalmi célból következő eszmények, viszonyok kialakítása, amelyek képessé teszik az embert arra, hogy a társadalmi munkamegosztásban a szocialista társadalom építésének tudatos megvalósítója legyen.

Jelen tanulmány a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Marxizmus-Leninizmus Tanszékén megvalósuló világnézeteti nevelőmunka és a gyakorlati képzés kapcsolatának néhány vonását vázolja fel, így kíván hozzájárulni a pedagógusképzés korszerűsítésének komplex, „integrált” megközelítéséhez.

Mivel a téma rendkívül szerteágazó, szükségesnek tartjuk munkánk tartalmi konkretizálását megadni: a marxizmus-leninizmus tanszék nevelőmunkájának csupán egy oldalával, a korszerű világnézet kialakításának lehetőségével foglalkozunk, ezen belül a marxizmus filozófiáját állítjuk középpontba.

A főiskolai hallgatók magasszintű szaktárgyi és világnézeteti ismeretei garanciát jelenthetnek arra, hogy végzés után a követelményeknek megfelelő sokoldalú nevelőmunkát tudjanak majd megvalósítani. Tapasztalataink szerint azonban hallgatóink világnézeteti-filozófiai ismeretei nem kapcsolódnak össze a szaktárgyi ismeretekkel, így a marxizmus egyes alkotórészeinek „vizsgakész” ismeretanyaga már a főiskolai tanulmányi évek során nagyrészt elfelejtődik, s átadja helyét egy eklektikus, ösztönös világnézetnek. Ennek gyakran az az eredménye, hogy az általános iskolában a világnézeteti nevelés nem a korszerű világnézeteti-filozófiai ismeretek szaktárgyba ágyazott átadásával, hanem ezektől függetlenül, s ezért igen alacsony határfokkal valósul meg.

A természettudományok és az általános iskola ezeknek megfelelő tantárgyai pedig a példák sorát kínálják annak igazolására, hogy a világnézeteti nevelés tartalmi csomópontjai a szaktárgyakban gyökereznek.

A továbbiakban három tantárgy példáján mutatjuk be a világnézeteti nevelés szaktárgyi megalapozásának néhány lehetőségét. Témánk szempontjából egyik legfontosabb tantárgy a fizika, amely már a hatodik osztályban megadja annak lehetőségét, hogy a világ fizikai viszonyairól materialista képet kapjanak a tanulók. A „Kölcsönhatás, erő, mozgás” című fejezet fogalmai: kölcsönhatás, erő-ellenerő, az egyetemes összefüggések elvének fizikai alapköve, a nyugalmi állapot és a mozgásállapot az anyag és a mozgás elválaszthatatlanságát bizonyítja. Itt különös gonddal kell kezelni azt a tényt, hogy a fizikai mennyiségek csak jellemzői a változásoknak, de nem okai. A változások során megmutatkozó egyidejűség gyakran az okság látszatát kelti, pedig ok-okozati összefüggés csak kölcsönhatásban levő anyagi objektumok között valósul meg.¹ Az energia

¹ Dr. Halász Tibor-Miskolczi Józsefné-Kovács László-Szántó Lajos: *Hogyan tanítsuk a fizikát a 6. osztályban*, Tankönyvkiadó, Budapest 1985, II. 1.

fogalmával foglalkozó rész is tartalmaz anyagot számunkra annak elfogadtatásával, hogy „az energia nem önálló szubsztancia, hanem az anyagi rendszer egy tulajdonságának mennyiségi jellemzője, és ez a mennyiség a rendszer állapotától függ.”²

Az energiamegmaradás törvénye fontos építőkö lehet a materialista világkép kialakításában, másrészt e fogalom megfelelő rögzítése az energetizmus idealista fogalmának kialakulását gátolja.

A hatodik osztályban tanult fizikai anyag harmadik fejezete a hőjelenségekkel foglalkozik, osztyelnek megismertetése a termikus kölcsönhatással létrehozott változások oksági összefüggéseire mutat rá, a halmazállapot-változások a mennyiség-minőség dialektikus elvét mutatják be. Láthatjuk, hogy az általános iskola egyetlen osztályban történő fizikatanítása során a tantárgy anyagán bontakozik ki egy sor fontos világnézeti elem.

A fizikaórákon megtanított fogalmak a hetedik osztályban induló kémiai ismeretekkel bővülnek, s így a világ anyagi egységének megértéséhez jelentős támpontot adnak. A fizikai és kémiai tulajdonságok, változások, valamint ezek kapcsolatai megmutatják a tanulóknak azt a tényt, hogy ugyanannak az anyagfajtának van fizikai és kémiai tulajdonsága, hogy a fizikai és kémiai mozgás egymásra épül. A fizikai és kémiai ismeretek együtteseként alakul ki a gyerekek fogalomrendszerében a világnézeti szempontból is igen fontos mennyiség-minőség fogalma, ezek tényleges tartalma, különbsége, egymáshoz való viszonya.

A nyolcadik osztályban a kémiai reakciók megismerése kísérleti úton is bizonyítja a gyerekek számára az oksági összefüggések dialektikáját. A kémiatanítás egyben hozzájárul a világnézeti nevelés természettudományos megalapozásához azzal is, hogy feltárja a kémiai elemek, szerves és szervetlen vegyületek, a Föld és a világűr vegyületeinek anyagi egységét és kölcsönös kapcsolatait. Fontos annak a ténynek rögzítése a tanuló ismeretében, hogy a kémiai folyamatok anyaghoz kötöttek, hogy természetessé váljon számukra az, hogy a természetben végbemenő átalakulási folyamatok nem valami anyagon kívüli erő hatására valósulnak meg, a szervetlen és szerves vegyületek egymásra épüléséhez nincs szükség szellemi erőre – mint azt a vitalizmus hívei gondolták egykor –, hanem a természetben megvalósuló törvények eredménye.

A fizika és a kémia mint a világnézeti nevelés szempontjából alappillért jelentő tantárgyak csak akkor tudják a nekik szánt feladatot megvalósítani, ha a gyerekek tudatában egységet alkotnak.

Tudjuk, hogy a tanulók tantárgyanként más-más színvonalon, más mélységben és más módszerrel sajátítanak el ismereteket, amelyek egymástól függetlenül rögzülnek. Pedig munkánk csak akkor eredményes, ha a gyerekekben tudatosul, hogy ugyanannak az anyagi világnak egymással összefüggő két oldalát ismerik meg a fizika és a kémia tantárgyak tanulásakor. A két tantárgy – de különösen a fizika – kitekintés nélküli, csak a tantárgy keretére szűkített tanítása a legjobb esetben is csupán egy mechanikus materialista világkép kialakulásához elegendő. Ezért fontos, hogy alaposan tanulmányozzuk az egyes tantárgyak közötti kapcsolatok tartalmát, hogy a valóság általános törvényeinek megvalósulását ugyanúgy értelmezzék az egyes tantárgyak tanítása során, ha más-más aspektusból is közelítik meg az egyes szaktudományoknak megfelelően.

Ilyen egységes értelmezést kíván pl.: a fejlődés általános elve, ezen belül a mozgásváltozás és a fejlődés viszonyának megismertetése, a minőségi változás és a fejlődés tartalmi különbségének megláttatása, az ismétlődés, a körforgás és az irreverzibilitás

² Uo. 40. l.

mint a mozgás irány szerinti formáinak megismertetése az élettelen és élő természet egymásra épülő létszféráiban. A valóság mozgás- és fejlődéstörvényei közül az egyik legfontosabb a dialektika első törvényének nevezett ellentmondás törvénye, amely az anyagi világ léterületén megvalósuló mozgásnak, s így a fejlődésnek is a mozgató rugója. A fejlődés elvének egységes értelmezéséhez nélkülözhetetlen a visszatükrözés fogalmának helyes értelmezése is, amely az élettelen világ passzív visszatükröző tulajdonságától kezdve az élővilág egyre differenciáltabb visszatükröző sajátosságán át egészen a tudati visszatükrözésig egységbe foglalja a valóságot. Alapvető fontossági az anyag teremthetlenségének és megsemmisíthetlenségének egységes felfogása is, amelyhez szorosan kapcsolódik a mennyiségi változások minőségi változásokba való kölcsönös átcsapásának dialektikus törvénye. Ez az egységes értelmezés nem valósulhat meg biológiai ismeretek nélkül. A természet dialektikájának szemléltetésére különösen jó lehetőséget biztosít az élővilág. Az ellentmondás mint a dialektika egyik egyetemesen érvényesülő törvényszerűsége a felső tagozat minden osztályában bemutatható a biológia tanítása során. Nem kevesebb lehetőséget nyújt a biológiaórákon a világ anyagi meghatározottságának a megismertetése sem, amely különösen azért fontos, hogy a gyerekek a valóság oksági összefüggését megismerve, megértve mentesüljenek a spontán módon kialakuló teleologikus gondolkodás idealista elemeitől.

Az általános iskola hatodik osztályában az egyes életközösségek megismertetése az összefüggések megláttatását és tudatosítását segíti. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik annak az oksági összefüggésnek a feltárása is, hogy az egyes fizikai és kémiai tényezők (talaj, víz, levegő, hőmérséklet) milyen szerepet játszanak az élőlények életében. A hetedik osztályban az élőlények szerveződésével foglalkozó fejezet az élővilág egységét mutatja be, s ezzel hozzájárul a világ anyagi egységének értelmezéséhez. A nyolcadik osztályban az élet keletkezésének materialista elmélete, majd a darwini evolúciós elmélet megismertetése világnézeti szempontból csomópontnak tekinthetők. Az öröklődés és változékonyság elve rámutat az öröklődés anyaghoz kötött mivoltára, az öröklődés és változékonyság ellentmondásos egységében a kölcsönös kizárás és a kölcsönös feltételezettség mozzanata nyilvánul meg, amely a megszüntetve megőrzés dialektikus elvének érvényesülését bizonyítja. Az idegrendszer törzsfelődésének megismertetése az emberi tudat anyagi alapjának bizonyítéka, az ingerület és gátlás együttes megvalósulása több materialista elvnek is természettudományos alapzata. Az utolsó fejezet a nyolcadik osztályban „Az ember és környezete” címmel már túlmutat a tantárgy keretein, és alapot adhat a tanulók számára az objektum-szubjektum viszony marxista értelmezéséhez. Az élővilág dialektikus elvei végigvonulnak a témakörökön úgy, hogy az egyes osztályokban elemenként egymásra építhetők. Így pl.: a szervezet-környezet ellentmondásának érvényesülése a dinamikus egyensúly kialakulásához vezet, ez a környezethez való alkalmazkodás megnyilvánulása. A létért való küzdelem a szervezet és környezet közötti ellentmondás egyik legáltalánosabb formája. Amikor a szervezet-környezet ellentmondása élő-élő viszonyban lép fel, ebben közvetetten mindig benne van az élettelen környezet és az élő szervezet ellentmondása, s egyben a világ anyagi egysége. A szervezet-környezet kölcsönviszonyának egy másik vetülete a struktúra funkció ellentmondásának érvényesülése. A rész-egész problémája a faj-egyed kettős viszonyban jól szemléltethető, majd az egyes rendszertani egységek egymásra épülésének megismertetése hozzájárulhat a fejlődés materialista elvének kialakulásához.

³ Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. I. kötet. Budapest, 1978. 5. osztály: 66-67. l. 6. osztály: 78-79. l. 7. osztály: 91-93. l. 8. osztály: 105-107. l.

Az anyagcsere – az asszimiláció-disszimiláció – folyamatának megismertetése az élővilág egységét példázza, a táplálkozási lánc megtanítása az oksági összefüggések megláttatása mellett újabb lépés lehet a céloksági elmélet kiküszöböléséhez.

Az előzőek során kiragadott három tantárgy világnézeti jelentőségének hangsúlyozása természetesen nem jelenti azt, hogy a többi tantárgy ne hordozná a világnézet megalapozásának szaktudományos alapjait, amelyek a tanítás során felhasználhatók. Az általunk önkényesen kiragadott három tantárgy azért került kiválasztásra, mert a főiskolai hallgatók és a gyakorló pedagógusok jelentős része inkább a humán tárgyak tanításában látja a világnézeti nevelés lehetőségeit, mint a reál tárgyakban.

Érdekes megfigyeléseket tettünk azonban általános iskolai szaktárgyi órák látogatása során: a tanárok többsége szaktárgyának biztos ismeretében kialakítja a tanulóknál a materialista világnézet szaktárgyi alapjait, de ezt a „nem tudják, de tetszik” formának megfelelően, anélkül, hogy tudatában lennének annak, hogy ők most a világnézet kialakításához járultak hozzá. S ez tartalmi kérdés nemcsak formai, nem csupán arról van szó, hogy egy fogalmat világnézeti vagy szaktárgyi címkével látunk-e el, hanem az a kérdés, hogy mennyire tudnak a megtanult ismeretek szintetizálódni, s egy stabil világnézetté szilárdulni.

Tudjuk, hogy a tudományos világnézet kialakítása a nevelési folyamat legnehezebb feladatai közé tartozik, a munka sikere pedig mindenekelőtt a pedagógustól függ, akinek rendelkeznie kell nemcsak magasszintű szaktárgyi, mesterségbeli tudással, de komoly filozófiai ismeretekkel is.

Pedagógusaink csak akkor tudják szaktárgyakra alapozottan a korszerű materialista világnézet alapjait kialakítani, ha maguk is már szintetizált szaktudományos és filozófiai fogalmak rendszerével rendelkeznek, s a szükséges világnézeti fogalmakat tudatosan bontakoztatják ki a szaktárgyi ismeretekből. A világnézeti és szaktárgyi ismeretek különélésének okát kutatva azt tapasztaljuk, hogy a kétféle ismerettartalom azért nem tud összekapcsolódni és komplex ismeretrendszeré válni, mert a világnézet fogalomkörét indokolatlanul leszűkítik a világnézet fogalmának valamelyik összetevőjére a főiskolások és a gyakorló tanárok egyaránt. A tartalmi leszűkítés egyik formája, hogy a világnézeti nevelést a politikai tájékoztatással azonosítják, így a politikai tájékozottság mércéjével mérik a világnézeti hovatartozást és annak fejlettségét. A másik szemléleti hiba, hogy a világnézeti nevelésen ateista propagandát értenek, ennek megfelelően a világnézeti elkötelezettséget csupán a valláshoz való viszony oldaláról ítélik meg. Tapasztalataink szerint ez a kétféle szemléleti hiba nem tiszta formában jelentkezik külön-külön, hanem gyakran össze is kapcsolódik, emellett az utóbbi torzulás a gyakoribb az általános iskolában.

A világnézet fogalmának ez a tartalmi leszűkítése olyan eredményhez vezet, hogy a szaktárgyakban – különösen a reál tárgyakban – nem találják a helyét a világnézetnek, ezért a szaktudományok egzaktságának bástyája mögé húzódnak a szaktárgytól idegennek vélt világnézeti fogalmak elől. Ez a reakció radikálisan megmutatja negatív hatását a tanárképzésben és a tanítás gyakorlatában egyaránt. A tanárképző főiskolán a szaktudományok képviselői, a szaktanszékek, a főiskolai hallgatók világnézeti nevelését a világnézet oktatására korlátozva a marxizmus-leninizmus tanszék feladataként kezelik. Ennek a szemléletnek mintegy analógiás következménye, hogy az általános iskolai gyakorlatban a világnézeti nevelés az osztályfőnök feladatává válik – ennek megtaláljuk a feladatként rögzített dokumentumát is a tantervben, ahol a felső tagozat minden osztályában „Szülőföldünk, hazánk, helyünk a világban”³ címmel szerepel. Ez a témakör, amely a felső tagozat minden osztályában változatlan címmel, de bővülő, egymásra épülő tartalommal szerepel, sok lehetőséget ad az osztályfőnök számára a

tanulók világnézetének formálására, de csupán ez a téma nem foglalhatja magában a materialista világnézet igen gazdag, sokrétű fogalomkörét, így nem lehet az osztályfőnöki óra a világnézetű nevelés kizárólagos színtere s egyben az osztályfőnök feladata. Az osztályfőnök is csak akkor tudja nevelőmunkáját eredményesen megvalósítani, ha a világnézetű ismereteket a gyerekek valóságfeltáró tevékenységével kapcsolja össze, s nem különállóan, ideologikus tudattartalomként akarja a tanulókkal elfogadtatni. Munkája sikeréhez még az is szükséges, hogy meg tudja valósítani az egységes ráhatás pedagógiai elvét, ehhez azonban nélkülözhetetlen, hogy a gyerekeket tanító pedagógusok mindegyike korszerű marxista világnézettel rendelkezzen.

IRODALOM

- [1] Az általános iskolai nevelés és oktatás terve I-III. kötet. Budapest, 1978.
- [2] Az általános iskolai és az óvodai pedagógusképzés nevelési programja. Budapest, 1976.
- [3] *Gáspár László*: Egység világkép komplex tananyag. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- [4] *Bakonyi Pál*: A tanulók marxista-leninista világnézetű nevelése a Magyar Népköztársaságban. Pedagógiai Szemle 1982/5.
- [5] Országos agitációs, propaganda- és művelődéspolitikai tanácskozás, 1983. január 11-12. Kossuth 1983.
- [6] *Dr. Halász Tibor-Miskolczi Józsefné-Kovács László-Szántó Lajos*: Hogyan tanítsuk a fizikát a 6. osztályban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.
- [7] *Dr. Perczel Sándor-dr. Victor András*: Hogyan tanítsuk a kémiát az általános iskola 7-8. osztályában? Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- [8] *H. Varró Rózsa*: Dialektika az élő természetben. Kossuth 1974.

DR. BÓRA FERENC
Kaposvár

A békére nevelés pedagógiai módszerei

A módszer jelentősége a békére nevelésben

A pedagógiai tevékenység eredményességének egyik lényeges feltétele a jól megválasztott módszer, a módszerek és módszerkombinációk helyes használata. A békére nevelés módszerein azokat a célszerű, tervszerű, szervezett tevékenységeket értjük, amelyekkel a tanítók és a tanárok a béke gondolatát, a nemzetközi helyzet erre vonatkozó információit, a közvélemény-alakítást, a békevágy gyakorlati megnyilvánulásait és tevékenységeit hozzhatják életközelségbe a tanulók számára. A gyerekek e módszerek által motiváltabbá, aktívabbá válhatnak. Jobban feldolgozhatják, befogadhatják a hatásokat, hisz együtt tevékenykednek a nevelővel, s így fokozatosan alkalmassá válhatnak a béke kérdéseinek megítélésére és cselekedeteik irányítására.

Tímár András írja a „Nemzetközi Békeév” című cikkében: „A pedagógus kulcspozíciót foglal el a békére nevelésben, a nevelési folyamat különböző fokozatain. Felkészültsége, személyes példája meghatározó lehet a béketudat alakításában. Az is igen fontos, hogy milyen módszerekkel segíti a fiatalokat, és milyen eszközök segítik a